

Саха народнай поэта В.М. Новиков – Күннүк Уурастыырап аат.

Амматааҕы киин библиотека

XXII «Сээркээни сэнэньиттэр» краеведческой ааҕыы

Бурдук үүнүүтэ – норуот культурата

Үлэни толордо Гурьева Любовь Романовна

Сатаҕай

2022

Иһинээбитэ

Аммаҕа бурдук үүннэриитин историятыттан	3
“Амма” совхозка бурдугу үүннэрии	5
Сатаҕай нэһилиэгэр сир оноруута.....	10
Бэйэм төрүттэrim бурдук үүннэриитинэн дьарыктара.....	13
Туһаныллыбыт литература.....	14

Аммаҕа бурдук үүнэриитин историятыттан

Аммаҕа 1675 сылтан сири оноруунан, бурдугу ыһыынан дьарыктанарга 6 нуучча бааһынайдарын аҕалан олохсуппуттара. Онтон өссө кэлин 1695 с. 12 бааһынай кэлэн Амма сиригэр олохсуйбуттара: Артемьев Василий кэргэнинээн уоллара, Немчинов Клим кэргэнинээн, Расторгуев Василий кэргэнинээн Матреналыын икки кыыстара Анютка, Наташа, Савелий Цыкунов Ерема диэн уолунаан.

1780 с. Амма Солобуодатыгар 100 – н тахса хаһаайыстыба баар буолбута. Ити 1672с. Амма Солобуодатыгар бурдугу ыһыы саҕаламмытынан аабыллан барбыта диэн Г. П. Башарин бэлиэтиир. Аммаҕа бурдугу ыһыы Саха сирин үрдүнэн тэнийэн сири кытта үлэ барбыта. Ньэчимиэни, дьаарыссаны ыһыыны ыыталлара. Бааһынаҕа үлэлээн онтон ыла Амма бааһынайдар диэн ааттанан барбыттара. Саха сиригэр сүөһүнү ииттэн, бултаан, балыктаан эбии өссө бурдук үүнэрэн тыыннаах хаалар туһугар үлэлээн – хамнаан олорбуттара. Нуучча сирэйдээх буолан баран, кэлии дьон уу сахалыы сангарар буолан барбыттара . Онно эбии ссыльнайдар кэлэн оҕолорун оскуола аһан үөрэппиттэрэ. Ссыльнайдар бурдугу хайдах ыһары сири танастааһыны үөрэтэллэрэ. Аммаҕа 200 – н тахса ссыльнайдар олорон ааспыттара. Сахалар кинилэри “судаарыскайдар” диэн ааттыыллара. Аммаҕа сири оноруунан ити курдук саҕаланан үлэ хамнас баран испитэ. Бурдугу сирдээх буоллахха үүннэриллэр буоллаҕа. Ол иһин Саха сиригэр сири түнэттии сүрдээх аймалҕаннаах, ардыгар өссө өстөһүүлээх да курдук буолан ааспытын суруйан хаалларбыттар. Сири түнэттии дууһанан, кэргэнинэн түнэтиллэр диэн тахсыбыта. Дьаданы, кумалаан да дьонноор дууһа быһыытынан сиргэ тиксиэхтээхтэрэ. Урут сири аҕа ууһунан баһылыыллара. Дьаһаах диэн 18 сааһыттан 50 сааһыгар диэри саастаах дьонно түһэриллэрэ. Бу дьаһааҕы сүөһү ахсаанынан төлөөһүн баар буола сылдыбыт. Онтон кэлин сирин төлүүр буолтар. Сири үллэриигэ кулаактааһын диэн баар буолбута. Баайдартан былдыаан ылан кыамматтарга биэрбиттэрэ. Бу сири үллэриитэн

арахсыы бааһынайдар сирдэрин былдьатан бэйэлэрэ сана тэриллэн эрэр олохтон туоратыллан, сорохторо куоластара быһыллыбыта.

1930 с Амма оройуона тэриллибитэ. 10 нэһилиэктээбэ, 3019 хаһаайыстыбалааба, 29269 ынахттаба, 12540 сылгылааба, 2500 га бааһыналааба. 1930 сыллаахха Аммаба совхоз тэриллибитэ, директор Емельянов Иван Дмитриевич ананан үлэлээн барбыта. Киин уһаайбанан “Ааллаах” бурдук үүннэрээчилэрин кытта Казанцев Трофим Григорьевич рабочай комитетын председателин дуоһунаһыгар бииргэ үлэлэспитэ. Казанцев Саһыл Сыһыы 18 хонуктаах оборонатыгар кыттыбыт Кыһыл Знамя орденынан наһараадаламмыт киһи. Былаан түһэрбиттэр: сэлиэһинэй 2000, эбиэс – 760, дьаарысса -800. Сана бааһына сириг онгорорго 2162 гектар былаан түһэриллибит. Аммаба трактористар куурустарын аспыттар манна үөрэммиттэр: Боярская Лука Иванович, Жирков Михаил Алексеевич, Иванов Дмитрий Михайлович, Чириков Василий Васильевич, Захаров Илья Гаврильевич, Захаров Илья Назарович, Окороков Семен Гаврильевич, Соловьев Василий Васильевич, Уваров Николай Николаевич уонна да атыттар.

“Амма” совхозка бурдугу үүннэрий

“Амма” совхозка 1932 с. 21448 гектар сири сыһыарбыттар мантан 3205 ыһыы сирэ. Соловьев В.В. Ленин орденнаах бурдук үүннэрээчи, биригэдьиир Соловьев В.В. 1964 – 1969 с биригээдэтин көрдөрүүтэ:

Сыла	Иэнэ	1г үүнүү центнер
1964	687	9,5
1965	789	19,6
1966	1091	10,16
1967	1128	11,01

Уолун Владимир Васильевичы батыһыннара сылдыан үөрэтэн инженер механик, “Амма” совхозка “Оливер” “Катерпиллер”, “Интернационал” диэн маркалардаах трактордар, “ФОРД”, “АМО”, “ЗИЛ” массыыналардаах этэ. “Коммунар,” “Сталинец” комбайннаар бааллара.

	1931	1932	1933	1934
Сэлиэһинэй	-	2000	3202	2547
Дьяарысса	656	830	80	448
Нэчимиэн	-	-	-	33
Эбиэс	-	500	78	179
	656	3330	3360	3205

1941 с – 1945 с аата уларыян Амматаағы көмө хаһаайыстыбата тэриллибитэ. 40 трактордаах, 5 массыыналаах, 15 бурдук быһар комбайннаах.

	1941	1942
Сэлиэһинэй	2512,5	1950
Нэчимиэн	137	270
Эбиэс	377	742
Дьяарысса	45	-
Оруос	-	45

Бурдук үүнүүтэ:

1941	1942	1943	1944	1945
1,3	0,17	9,0	12,5	9,2

Хас биирдии гектартан ылыллыбыт.

1944 с Иркутскайтан кэлэн Илин Сибиирдээҕи киинэ студия документальной киинэ устан барбыт.

Техника	1937	1940	1956
Трактор	55	45	8
Комбайн	17	17	5
Груз. массыына	12	5	3
Легковой	2	2	-
Молотилка	5	5	-
Бурдук куурдар массыына	1	1	-

	1965	1966	1967	1968
Быһыллыбыт бурд	2300	2371	2571	2726
Валовой хомуура	35000	24890	34960	32980
1гектартан үүнүү	19,6	10,2	13,5	12,1

1967 с.

1 биригээдэ	1128 га	ыһыыттан	11,1 цн	Соловьев В.В.
2 биригээдэ	1443 га		16,2 цн	Анучин Я. Д.

Хонуу үлэтигэр бааһынаҕа үлэлээччилэргэ итии аһылык, культурнай сынньалан үчүгэйдик тэриллэрэ, хаһыат таһааран куоталаһыы көбө өссө үрдээн таһаарыылаахтык үлэ барара. Механизатордары кытта тэннэ агрономнар, биригэдьиридэр тэбис – тэннэ үлэлэхэллэрэ: Александра Митрофановна Васильева агрономунан 22 сыл үлэлээбитэ. Лариса Васильевна Васильева агрономунан үлэлээн Саха Республикатын үтүөлээх агронома, үлэ ветерана, Матвеева Тамара Афанасьевна агрономунан өр сылларга үлэлээбитэ “Амма” совхозка Черкашиннар бурдук үүннэрээччилэрин династията баар. Анучин Яков Дмитриевич – Ленин орденнаах, Саха Республикатын норуотун хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ, Ярцев Евгений

Арсентьевич – Үлэ Албан аатын 3-с степеннээх орденнаах, Черкашин Иван Иванович – Үлэ Албан аатын 3 степеннээх орденнаах сэлиэһинэй “Победа” суордун таһаарбыт практик – селекционер Федор Васильевич Кривошеин.

Итини кини 1938 с. 1941 сылга диэри дьарыктаммыт. Бу суорт биһирэбили ылан атын оройуоннарга тарҕанан, 11 оройуонга ыһыллар буолбут. Үрдүк үүнүүнү биэрэринэн аатырбыт. Өр сыл Аммаҕа агрономунан Грязнухин Николай Николаевич үлэлээбитэ.

Сэрии сылларыгар оройуон ыһыытын иэнэ кэнгээн 5260 гектартан 6644 гектарга тийбитэ. Биир гектартан 1,28 – 3,59 центнергэ тийэ тэннэспитэ. Сэрии үһүс сылыгар сайына үчүгэй буолан үүнүүнү кохуостар 5,7 – 7 центнергэ тиэрдибиттэрэ. Оту оттооһун көлөнөн (атынан) илиинэн барара. Оҕолор улахан дьону кытта тэннэ үлэлээн көлөһүн күнүн аахсаллара. Кып кыра оҕолор оҕус сизтээччинэн элбэхтик үлэлээбиттэрэ бэчээккэ да,

бэйэлэрин ахтылары да элбэх. Былыргы сахалар бурдук сириг сана холбоһуктааһын буола илигинэ илиинэн солоон, табыян оностоллоро. Мас суханы, кэлин тимир суханы уустар онорор буолбуттара. Билигин оҕолор дэннэ истэллэрэ дуу, суоҕа дуу баһымны диэн баарын. Бурдугу ыһан ыраастаан хомуйдахха эрэ лэппиэскэлэнэр кэмнэрэ баара. Хочоххой бурдугу суоруна тааска кутан тардан бэрткэ үлэлээн туран аһыллара. Бурдук ситиитин сағана кэлин самоскид диэн көлө массыынатынан оҕустаран баран түүтэхтиллэрэ. Онтон дьэ аны ортого көндөй гынан туруору баайаллар. Итинник туран бурдук куолаһа ситэрэ, буһара. Күөл тонмутун кэннэ түүтэхтэрин сыһыаллара куолаһын араараллара. Арахсыбытын кэннэ хатараанна диэн ааттанар наһыылка курдук оноһуллубут иһиттэргэ хатараллара. Хаппытын кэннэ кэли диэн маһынан хаһан оноһуллубут иһиккэ соҕооччулууллар ол кэнниттэн тыалга көтүтэн хаһын сыһын суох гыналлар. Дьэ итинник сүрдээх үлэлээхтик астанан, миэлинсэҕэ илдьэн мээккэлиллэр. Бу үлэҕэ дьахталлар түргэниик туттан – хаһтан үлэлиллэрэ. Бу үлэнэн аатырбыт дьахталлар элбэхтэр.

Амма сирэ өг буордаах быйаннаах буолан аата ааттанан Бөтүн нэһилиэтин “Коммунизм” колхуоһа бурдугу үүннэрэн Бүтүн Союзтаағы быыстапкаҕа кыттыбыта биллэр. Ити 1975 с. этэ. Агроном оччотооҕу эдэр сана үлэлээн эрэ Нестеров Семен Михайлович. Кэлин “Приленская - 19” силиэһинэй сана суордун уһаппытара. Селекционер П.П. Васильев 1982 с. кырыс сири баһылааһын сағаланан эдэр дьон этэрээттэрэ Мээндигигэ кэлитэлээбиттэрэ. Мээндиги итиник сөргүтүллэн ОПХ буолан директорынан Парфенова Аграфена Николаевна үлэтин сағалаабыта. Баһыналарга саһарчы буспут бурдук буолактара баар буолбуттара. Дьиилэнэн, уоттанан бэрт сэргэх дэриэбинэ үөскээн тахсыбыта. Билигин кырдыаҕас ыаллар олохсуйан оҕону – урууну тэниттилэр.

Баһына куруук оноһулуннаҕына үүнүүнү ыларын биллэр. Амма улууһугар биир кэмнэ өссө уоһурдуунан дьарыктанар “Сельхозхимия” диэн тэрилтэ аһыллан үлэли сылдыбыта. “Амма” совхоз кэннэ Бологурга,

Бөтүнгэ, Абаҕаҕа эмиэ бурдугу ыһы салҕанан барбыта. Сүөһү сиир бурдугун эбиэһи, ньэчимиэни үүннэрбиттэрэ. МТС аһыллан элбэх техника өрөмүөннэнэр, сана да кэлэр буолбута. Элбэх механизаторы үөрэтэн үлэҕэ ыталаабыта оройуонна агрономунан Борисов С.И. Олесов В. И., “Амма” биригээдэтигэр Уварова М. Г, Илларионов М. М.. “Амма” совхозка Иванов И. С. үлэлээбиттэрэ. Аатырбыт комбайнердар М. Спасскай., И. Перфильев., В. Волк., В.Бушков., А. Никифоров үлэлээн ааспыттара.

Бурдугу таттарыыга миэлинсэлэр баар буолбуттара. Бастакы паровой миэлинсэ Абаҕаҕа “Кыһыл дружина” артыалга Василий Игнатьевич Заборовскай кэпсэтиитинэн бэриллит. Кэлин бу артыал “Кыһыл сэриит” диэн ааттамыт. 1932 с бу паровой миэлинсэни артыал дьоно Бэстээхтэн 16 оҕуһунан таттаран 18 хонук айаннаан Абаҕаны булбуттар. Дьэ сыралаах айан устата суолун көннөрөн биэрэ биэрэ бэрт эрэйдээх айан эбит. Бу миэлинсэҕэ Соморсун, Бөтүг. Алтан онтон да атын нэһилиэктэртэн кэлэн бурдук мээккэлэтэн бараллар эбит, кэлин Аммаҕа киллэрбиттэр.

Бурдугу үүннэрэр колхозтарга хайдах да миэлинсэ баар буоллаҕына сатанар диэн санааттан маһынан миэлинсэ онорорго уус дьону туруораллар. 1934 с. “Киров” колхозка “Оһох” диэн сиргэ сыыр баарыгар улахан үктээһин миэлинсэни онорбуттара. Миэлинсэ тиит, хатыг мастарынан сүрдээх мындыр оноһуулааҕа. 4 оҕус эбэтэр 4 ат үктүүр миэлинсэтэ. Күнгэ 20 – 25 куулу мээккэлэтэрэ. Удин И.М., Петров И.Е 1., Кильбясов Е.С., Неустроев Д.В. маастардаан онорбуттара.

Иккис миэлинсэ 1936 с “Бөбүргөтүү” колхозка “Дьуона Өтөҕө” 2 оҕус тардар маһынан оноһуллубута. Бу миэлинсэни Тимофеев Ион (Дьуона оҕонньор) онорбут. Бу миэлинсэлэр 1955 с. дылы туһалаабыттар.

Сатабай нэһилиэгэр сир оноруута

Биһиги төрүттэрбит бурдугу үүннэриинэн хайдах дьарыктаммыттарын туһунан саһарбыт страницалары арыһан көрдөххө 1840 с. нэһилиэктэр бары ыһар буолбуттар. Биһиги нэһилиэкпитигэр бастакы бурдугу ыһыыны үөрэппит киһинэн, кыраайы үөрэтээччи, кырдыаҕас учуутал Степан Егорович Огороков буолар (Үөһээ Моорук). Кини 1946 с Үөһээ Алтан кырдыаҕаһа Петр Алексеевич Тарабукин тылыттан суруйан хаалларбыт кэпсээнэ биһиэхэ сүрүн докумуон буолар. 1849с Алтан, Моорук нэһилиэктэригэр куораттан нуучча тойоно бурдук ыһыытын ыттаратахсыбыт. Сугулаанна бурдук суолтатын кэпсээбит, хайдах, ханна ыһары сүбэлээбит. Ильдэ тахсыбыт 10 муунта ньэчимиэни биирдии муунтанан 10 ыалга ыһарга ыйаахтаан түгэппит. Моорукка Алтан 4 аҕа ууһун 10 араас ыалга ыспыттар эрээри кэпсээннэ киирбитинэн, биллэринэн Чанкычах аҕа ууһуттан Түмэппий Тарабукин бастакы бурдугу үүннэрбит киһинэн буолар.

Сатабай нэһилиэгэ 1929 с. кулун тутар 15 күнүгэр “Чэгээни” диэн ТСОЗ Огороков Семен Гаврильевич председателлээх, 17 хаһаайыстыбаны түмэр, 76 сүөһүлээх, 12 оҕустаах, 15 аттаах, 8 тараахтаах, 4 булууктаах тэриллиттэ. Кини 5 гектар ыһыы сирдээх этэ. Онтон 1939 с “Саһа олох” уонна “Сүһүөх” диэн табаарыстыбалар тэриллэн баран, 1932 с олунньу 14

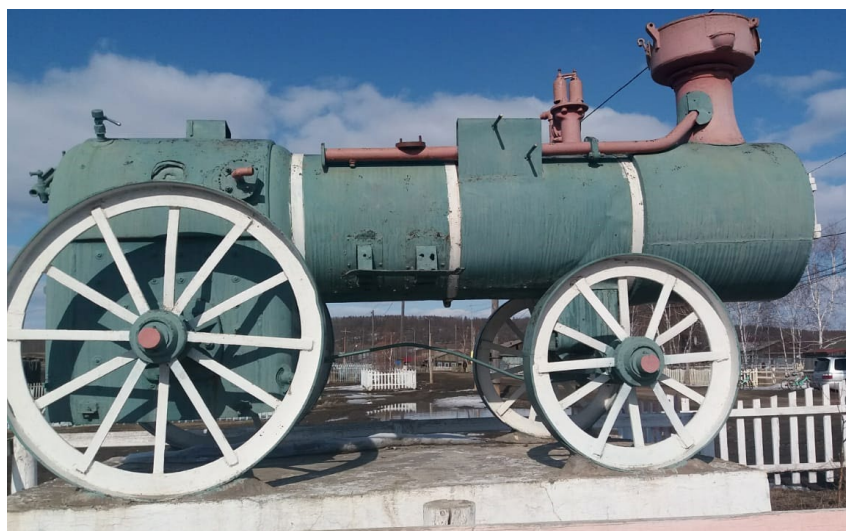
күнүгэр холбоһон “Баачыма”диэн тыа хаһаайыстыбатын артыалын Яковлев Василий Петрович председателлээх тэрийбиттэрэ, манна отуттан тахса араас борустуой техникалаах 25 гектар ыһыы сирдээх этилэр.

Кэлин Алтан нэһилиэгин 7 хаһаайыстыбата атын колхозтар курдук эмиэ сүөһү иитиитинэн, сири кытта үлэҕэ үлэлээн ааспыттара. Артыал, табаарыстыба тэринэн саҕалаабыттара. Илии үлэтэ кэлин колхоз буолан бөдөҥсүйүөхтэриттэн ыла тимир суһа, тараах, от охсор сеносилка, кравка кэлитэлээн оноһуллан үлэлэрэ тахсыылаах, кыайыылаах – хотуулаах буолбут.

Сэрии кэнинэ 1949 с көрдөрүү:

Колхоз	Ыһыы сирэ (га)
Октябрь	14,0
Киров	51,0
Коммунар	104,0
Бөбүргөтүү	55,5
Саҥа дэриэбинэ	53,0
Ворошилов	27,4
Кадр	33,0
Барыта	333,9

Сатаҕайга “Араҥас” сайылыкка ортотугар Мунгур Элгээннэ былыр колхоз миэлинсэтэ турбут. “Октябрь” колхозка Семен Гаврильевич Огороков салайар кэмигэр 1953 с. саҕалаан уот биэрэр дьиэ тутуутун ыыппыттар. 1948 с.

электроот сандарбыта. Бөтүнгэ 1945 с паровой венгерскэй “Ланкт Будапешт” электрической станцияны аҗалан туруорбуттара. Бу курдук станцияны Сатаҗайдар аҗалан уоттаммыттара. Бу илии үлэтин солбуйбут бэртээхэй тэрилинэн кэнэтэн бурдугу миэлинсэҕэ тартарар буолбуттара, бурдук ыраастаталлара. Локомотивы монтаҗтааһынна нуучча кинитэ 133 Горьковской уобалас Арзамас куоратыттан кэргэнинээн кэлэн үлэлээбиттэр. Якутскайга кэлин Амма электроотун тангыга кэлин өссө көһөн кэлэн 1940 с диэри олорубуттар. Феоктистов Василий Апполонович кэргэнэ Нина Яковлевна уот баҗаналарыгар ыттан лаампалары туруортаабыт. Кэлин Сатаҗайга НАТИ, ХТЗ трактордар кэлэн ыһыга үлэ түргэтээбит. Бу трактордарга Егор Артемьев, Михаил Давыдов бастакынан үлэлээн механизатор буола үүммүттэр МТС ка киирэн ремонттанан тахсаллара. 1956 – 1957 сс. сааскы ыһыны (Алтан сэттэ колхозтарын ыһытын) “Амма” совхозка баран үлэлээн кэлбиттэрэ биллэр. Быраҕыллыбыт кырыс буолбут сири хорутан диискэлээбиттэр. Маны билигин баар механизатор Яковлев С. С. II “Тимир көлөнү тэһииннээбиттэрэ” кинигэтигэр бииргэ үлэлээн ааспыт механизатор дьонун ахтан – санаан суруйар. Кинигэ 2006 с. тахсыбыт. Семен Семенович – “Урут “Октябрь” колхоз саҗана Сатаҗай эргиччи бурдук сирэ этэ диир. Ол курдук “Ыарыппыттан” “Арҕаа баска диэри 16 га сир, Кыра хайата 10 га, Орто хайа 23 га, Соҕуруу хайа 10 га сирдэргэ бурдук ыһаллара. Маны таһынан кыра сирдэри барытын холбоон 252 га сиргэ бурдугу ыһы ытыллара. Бу курдук үлэлээн – хамсаан олорубуттар эбит биһиги аҕа колүөнэ дьоммут. Бурдук сырдык тыын өллөйө буолбута.”

Алтан нэһилиэгин кытта биир этибит. Урут Сатаҗайга “Октябрь.” “Саҕа дэриэбинэ”, “Ворошилов” колхозтар бааллара. Кэлин 1950 с холбоһон “Октябрь” колхоз буолан С.Г. Окороков председателлээбитэ. Кини кэскиллээх салайааччы буоларын көрдөрбүтэ. Типовой хотону, гараһы туттарбыта. Сиилэс дьыаматын онорон сиилэс угар буолбуттара.

Бэйэм төрүттэрим бурдук үүннэриитинэн дьарыктара

Мин төрүттэрим Шишигин Иван Васильевич аҕам аҕата, мин эһэм Сатаҕайга олорон, сири кытта үлэлэспит. Оччолорго бааһынатын барытын солоон сир оностон, кэнэтэн бурдук ыһынан олорбуттар эбэбит Чурапчы оройуонун Хайахсыттан төрүттээх этэ. Эбэбит Моторуона бэрт хоһуун, кыайыгас эмээхсин этэ диэн кырдыаҕастар кэпсииллэр этэ. Үс уолларын көмөлөһүһүннэрэн сири илиилэринэн табыһан онорон бурдук үүннэринэллэрэ. Сатаҕай мырааныгар бааһыналарга билигин сүтэн – оһон эрэллэрэ көстөр. Эбэбит бурдугунан эргинэн кэлэр эбит, куоракка киллэрэн атыылаан мэнэйдэхэрэ үһү. Сааһын ыраастаан сизэмэ бурдугун кэлэн дьоннор чугас эргин оройуонтан суол баарына атыылаһан баралларын абаҕабыт Шишигин Гаврил Иванович кэпсиир буолара. Оҕо буоламмыт элбэҕи олох кыайан ситэри истибэтэх, билбэтэх эбиһпит. Эһэбит хараҕынан мөлтөх эбит. 1943 с. Кыдьдымаҕа баһаарга элбэх маллара, дьиэлэрэ умайбытын кэпсиирэ. Онтон ыла бурдугунан, сири оноруунан мөлтөөн салгыы сайыннарбатахтар. Уолаттара колхоз үлэһиттэрэ буолан ыраах айанна Ааллаахха тийэ бара сылдыбыттара.

Саха сиригэр бурдук ыһыта тэнийэн, бэйэбит бурдукпутун кылгастык да буоллар амсайан ааспыт кэмнэрдээхпит. Сүөһүгэ анаан Хаптаҕайга кормикорм собуота үлэһии сылдыбыта. Билигин да “Амма” кини базатыгар бурдугу сизэмэҕэ, сүөһүгэ анаан ыһаллар.

“Бурдуга суох норуот – норуот буолбатах”- диэн Г. П. Башарин этиитэ өссө да саха норуота бурдугу үүннэриитин сайыннаран эдэр көлүөнэ аҕа саастаах дьон үлэтин сагыы сайыннара туруо диэн эрэл санаанан бу үлэбин түмүктүүбүн.

Туһаныллыбыт литература

1. Артемьев, Е.Р. Амма улууһун кылгас историята / Е.Р. Артемьев . – Амма : Амма типографията, 1996. – 107 с.
2. Гаврильев, Д.Н. «Амма» совхоз: 1930 – 2000 / Д.Н. Гаврильев, «Амма» тыа хаһаайыстыбатын произв. кооператива. – Дьокуускай : Бичик, 2000. – 160 с.
3. Дьоруой төлкөтө түстэммит түөлбэтэ. «Саҥа дэриэбинэ» колхоз 80 сылыгар / А.А. Артемьев, И.Н. Адамов. – Амма : Амгинская улусная типография, 2011. – 81 с.
4. Караканов, Прокопий. Амма бурдуга 1672 – 1997 сс. / Прокопий Караканов. – Дьокуускай : Якутский край, 1996. – 160 с.
5. Таптыыр, ахтар Алтаммыт. Амма улууһа / [хомуян онордулар В.Д. Огороков, И.Д. Огорокова, Н.Н. Ефремов]. – Дьокуускай.- Бичик, 2002. – 360 с.